

فلسفه تربیتی فارابی

عضو هیئت علمی دانشگاه شاهد

دکتر محمدحسین میرزاحمدی

۱۳۹۳

انتشارات دانشگاه شاهد (۱۴۱)

سرشناسه	: میرزامحمدی، محمدحسن، ۱۳۵۰-
عنوان و نام پدیدآور	: فلسفه تربیتی فارابی / محمدحسن میرزامحمدی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه شاهد، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۸ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۱-۳۶-۹
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا.
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۴۳-۱۴۶.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: فارابی، محمد بن محمد، ۲۶۰-۳۳۹ ق. - نقد و تفسیر
موضوع	: فلسفه اسلامی
موضوع	: آموزش و پرورش - فلسفه
موضوع	: فیلسوفان ایرانی
شناسه افزوده	: دانشگاه شاهد، مرکز چاپ و انتشارات
رده‌بندی کنگره	: BBR۳۲۷/م۹۸ ۱۳۹۳
رده‌بندی دیویی	: ۱۸۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۰۸۶۴

فلسفه تربیتی فارابی

نویسنده	: محمدحسن میرزامحمدی
تعداد	: ۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ	: اول ۱۳۹۳
قیمت	: ۷۹۰۰۰ ریال
نشانی ناشر	: تهران، ابتدای آزادراه خلیج فارس، روبه‌روی حرم مطهر امام خمینی (ره)، معاونت پژوهش و فناوری، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شاهد

دورنگار: ۵۱۲۱۳۵۴۹

تلفن: ۵۱۲۱۴۱۲۲

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

مقدمه مؤلف

بخش اول: اندیشه فلسفی فارابی

فصل اول: کلیات زندگی فارابی

۳	اهداف فصل
۴	۱-۱- زندگی، همه فارابی
۶	۱-۲- آثار فارابی
۱۱	۱-۳- استادان شاگردان فارابی
۱۲	استادان فارابی
۱۲	فلاسفه یونانی (افلاطون و ارسطو)
۱۳	اسلام
۱۴	استادان فارابی در منطق و نحو
۱۴	شاگردان فارابی
۱۶	۱-۴- جمع‌بندی
۱۷	برای تحقیق بیشتر

فصل دوم: کلیات هستی‌شناسی فارابی

۱۹	اهداف فصل
۲۰	۲-۱- وجود و مراتب هستی
۲۴	۲-۲- نظریه فیض
۲۶	برای تحقیق بیشتر

فصل سوم: کلیات معرفت‌شناسی فارابی

۲۷	اهداف فصل
۲۸	۳-۱- مقدمه
۲۸	۳-۲- مفاهیم، حدود و معیارهای معرفت از دیدگاه فارابی
۳۰	۳-۳- انواع معرفت از دیدگاه فارابی
۳۱	معرفت حسی
۳۳	معرفت عقلی
۳۵	معرفت اشراقی

۳۶ برای تحقیق بیشتر

فصل چهارم: روش‌شناسی فارابی

۳۹ اهداف فصل

۴۰ ۴-۱- مقدمه

۴۲ ۴-۲- انواع روش‌های کسب معرفت از دیدگاه فارابی

۴۴ ۴-۳- روش‌های عمده پژوهش از منظر فارابی

۴۸ برای تحقیق بیشتر

فصل پنجم: ارزش‌شناسی فارابی

۴۹ اهداف فصل

۵۰ ۵-۱- مقدمه

۵۲ ۵-۲- نظریه اخلاق فارابی

۵۲ سعادت

۵۷ فضیلت

۵۹ خیر

۶۰ ۵-۳- زیبایی‌شناسی فارابی

۶۰ الف) نظریه خیال فارابی

۶۱ ب) خلاقیت هنری فارابی

۶۳ ج) موسیقی، نماد هنر از دیدگاه فارابی

۷۱ برای تحقیق بیشتر

بخش دوم: اندیشه تربیتی فارابی

فصل ششم: مبانی تعلیم و تربیت فارابی

۷۵ اهداف فصل

۷۶ ۶-۱- مبنای اعتقادی

۷۷ ۶-۲- مبنای اجتماعی

۸۵ ۶-۳- مبنای اخلاقی

۸۸ برای تحقیق بیشتر

فصل هفتم: اصول تعلیم و تربیت فارابی

۸۹ اهداف فصل

۹۰ ۷-۱- اصل ولایت‌مداری

۹۰	۲-۷- اصل هدایتگری
۹۰	۳-۷- اصل تعلیم و تربیت همگانی
۹۱	۴-۷- اصل محبت
۹۲	۵-۷- اصل کمال طلبی
۹۲	۶-۷- اصل تفاوت‌های فردی
۹۴	۷-۷- اصل ترکیب نظر و عمل
۹۶	۸-۷- اصل عادت
۹۷	۹-۷- اصل ترویج
۹۸	برای تحقیق بیشتر

فصل هشتم: اهداف تعلیم و تربیت فارابی

۹۹	اهداف فصل
۱۰۰	۱-۸- مقدمه
۱۰۱	۲-۸- اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه فارابی
۱۰۱	هدف غایی تعلیم و تربیت از دیدگاه فارابی
۱۰۲	اهداف واسطی تعلیم و تربیت از دیدگاه فارابی
۱۰۴	برای تحقیق بیشتر

فصل نهم: برنامه درسی فارابی

۱۰۵	اهداف فصل
۱۰۶	۱-۹- مقدمه
۱۰۶	۲-۹- تقسیم‌بندی علوم
۱۱۴	۳-۹- جمع‌بندی
۱۱۵	برای تحقیق بیشتر

فصل دهم: روش‌های تعلیم و تربیت فارابی

۱۱۷	اهداف فصل
۱۱۸	۱-۱۰- مقدمه
۱۲۰	۲-۱۰- روش‌های تعلیم و تربیت فارابی
۱۲۰	روش‌های اصلی تعلیم و تربیت فارابی
۱۲۲	روش‌های فرعی تعلیم و تربیت فارابی
۱۲۴	برای تحقیق بیشتر

بخش سوم: بررسی و نقد اندیشه‌های تربیتی فارابی

فصل یازدهم: وجوه ممتاز اندیشه تربیتی فارابی

- اهداف فصل ۱۲۷
- ۱-۱۱- مقدمه ۱۲۸
- ۲-۱۱- زمینه‌های بدیع تربیتی در اندیشه فارابی ۱۳۰
- ۳-۱۱- نتیجه‌گیری ۱۳۵
- برای تحقیق بیشتر ۱۳۶

فصل دوازدهم: نقد اندیشه تربیتی فارابی

- اهداف فصل ۱۳۷
- ۱-۱۲- مقدمه ۱۳۸
- ۲-۱۲- محدودیت‌ها / کاستن‌های اندیشه تربیتی فارابی ۱۳۸
- برای تحقیق بیشتر ۱۴۲
- منابع ۱۴۳
- نام اشخاص ۱۴۷
- واژه‌نامه ۱۴۹

فهرست تصاویر

عنوان

صفحه

- تصویر ۱. استادان و شاگردان فارابی ۱۶
- تصویر ۲. سلسله مراتب عقول در انسان از نظر فارابی ۳۵
- تصویر ۳. همانندی های هستی (جهان) و انسان در فلسفه فارابی ۴۵
- تصویر ۴. سبب سیاسی فاصله از نظر فارابی ۷۹
- تصویر ۵. مبنای اصول تعلیم و تربیت از دیدگاه فارابی ۹۷

www.ketab.ir

مقدمه مؤلف

عنوان کتاب حاضر، «فلسفه تربیتی فارابی» است؛ این عنوان، از سه کلمه «فلسفه، تربیت و فارابی» تشکیل شده است بنابراین، لازم است درخصوص هریک از کلمات تشکیل دهنده عنوان کتاب، توضیح‌هایی داده شود؛ بر این اساس، ابتدا درخصوص فلسفه و تربیت، هریک به‌طور جداگانه، صحبت می‌شود؛ آنگاه ترکیب این دو، با عنوان «فلسفه تربیت» مدنظر قرار می‌گیرد و در این خصوص بحث می‌شود؛ کلمه فارابی نیز به دلیل آنکه موضوع اصلی بحث است، به متن کتاب سپرده شده و درخصوص آن، در بخش‌ها و فصل‌های مختلف، به تفصیل صحبت شده است.

فلسفه، واژه‌ای یونانی و در لغت به معنای «دوست داشتن خرد» است. در معنا، مراد از فلسفه، همانا «فلسفه‌ورزی»^۱ و «رَفَن‌پسَن» است. فلسفه در یک نگاه سستی، شامل «هستی‌شناسی»^۲، «معرفت‌شناسی»^۳ و «ارزش‌شناسی»^۴ است؛ هستی‌شناسی که «متافیزیک»^۵ هم خوانده می‌شود، خود شامل جهان‌شناسی و انسان‌شناسی است؛ این نوزده، به‌طور عمومی به بررسی ماهیت «واقعیت» می‌پردازد و اغلب، این نوع پرسش‌ها را «ارخ می‌آید»؛ معیت حقیقی جهان و انسان چیست؟ آیا این دو از روی تصادف خلق شده‌اند یا حکمتی بر آن‌ها آفرینش آنها وجود دارد؟ آیا ماهیت انسان مادی یا معنوی است؟ پاسخ به این پرسش‌ها، با توجه به دیدگاه‌های مختلف فیلسوفان، می‌تواند بسیار گوناگون و متفاوت از هم باشد. معرفت‌شناسی، به موضوع شناخت انسان برمی‌گردد. در این بخش، این مسائل مطرح می‌شوند: معیارهای معرفت صحیح چه هستند؟ منابع سبب معرفت کدام‌اند؟ ابزارهای رسیدن به معرفت چه هستند؟ محدودیت‌های معرفت انسانی چیست؟ هستند؟ فیلسوفان، مبتنی بر نگاه‌های مختلف خود، به این پرسش‌ها، به صورت‌های مختلف پاسخ می‌مند. ارزش‌شناسی، خود شامل دو حوزه «اخلاق»^۶ و «زیبایی‌شناسی»^۷ است. در اخلاق، مسائلی از این دست

¹ Philosophizing

² Ontology

³ Epistemology

⁴ Axiology

⁵ Metaphisic

⁶ Ethies

⁷ Aesthetic

بررسی می‌شوند: اخلاق چیست؟ عمل اخلاقی چیست؟ معیار اخلاقی چیست؟ اخلاق مطلق یا نسبی است؟ در زیبایی‌شناسی، مسائلی از این دست بررسی می‌شوند: زیبایی چیست؟ موضوع زیبایی چیست؟ امر زیبا کدام است؟ زیبایی درونی و بیرونی چه هستند؟ با توجه به دیدگاه‌های فلسفی هریک از فیلسوفان، این پرسش‌ها، پاسخ‌هایی متفاوت خواهند داشت.

تربیت^۱ که در زبان فارسی، با عناوینی دیگر مانند «تعلیم و تربیت و آموزش و پرورش» هم می‌آید، عملی است که در جهت هدایت فرد صورت می‌گیرد. اینکه «هدایت» به چه سمت و سویی انجام می‌گیرد، پرسشی است که از نظر فیلسوفان تربیتی، پاسخ‌هایی متفاوت می‌توان به آن داد. در این مجال، فرصت را اختیار می‌کنیم به آن پاسخ‌ها وجود ندارد لکن به طور کلی می‌توان گفت: این سمت و سوی متوجه زمینه‌های بیرونی و اجتماعی یا درونی و شخصی فرد یا تاحدودی، هر دو اینهاست: در حالت اول، منظور از تربیت فرایند جامعه‌پذیرکردن فرد بوده، نظام تربیتی، در نقش یکی از نهادهای اجتماعی، وظیفه اعمال فرهنگ حاکم، به شاگردان را برعهده دارد؛ در حالت دوم، منظور از تربیت، توجه به پرورش توانایی‌های ذهنی فرد، ازجمله شناخت انتقادی پدیده‌های اجتماعی است؛ در این حالت، نظام تربیتی تلاش می‌کند تا به واسطه پاسخگویی به نهادهای اجتماعی بالادست، زمینه‌های لازم را برای رشد تفکر انتقادی شاگردان فراهم کند؛ حالت سوم هم وجود دارد که براساس آن، هدایت افراد، ازیک‌سو متوجه زمینه‌های درونی و ازسوی دیگر، جنبه‌های بیرونی است، به‌گونه‌ای که نظام تربیتی، هم بتواند زمینه‌های رشد شخص شاگردان را فراهم کند و هم پاسخگویی انتظارهای اجتماعی موجود باشد.

فلسفه تربیت، یکی از فلسفه‌های مضاف است: فلسفه مضاف به واقعیت تربیتی و فلسفه مضاف به دانش تعلیم و تربیت؛ در صورت نخست، موضوع آن، واقعیت تربیتی است که با نگاه کلی و عقلانی به واقعیت تربیتی تاریخی و کنونی تربیتی می‌پردازد، به پرسش‌های درونی مضاف‌الیه پاسخ می‌دهد و رویکردی پیشینی به واقعیت تعلیم و تربیت دارد؛ در صورت دوم، موضوع آن، دانش تعلیم و تربیت است که با نگاهی کلی و عقلانی به این موضوع می‌پردازد بنابراین در مرتبه دوم قرار می‌گیرد، رویکرد پسینی دارد و به پرسش‌های بیرونی مضاف‌الیه (دانش تعلیم و تربیت) پاسخ می‌دهد. اسمیت^۲ (۱۳۷۰)، در تبیین و تشریح مفهوم فلسفه تربیت از چهار گونه ترکیب سخن

^۱ Education

^۲ Smith

به میان می‌آورد: «فلسفه و تعلیم و تربیت»^۱، «فلسفه در تعلیم و تربیت»^۲، «فلسفه برای تعلیم و تربیت»^۳ و «فلسفه تعلیم و تربیت»^۴. فلسفه و تعلیم و تربیت، دربردارنده این مفهوم است که فلسفه و تعلیم و تربیت، هریک رشته‌ای مستقل هستند که البته می‌توانند با یکدیگر ارتباط‌هایی بسیار هم داشته باشند. «رویکرد استنتاج» در فلسفه تعلیم و تربیت، از متن این ترکیب، حاصل آمده است. به‌طور خلاصه می‌توان گفت: براساس این رویکرد، می‌توان از مکاتب و نظام‌های فلسفی گوناگون، دیدگاه‌ها و طرح‌های تربیتی مختلفی را استنتاج کرد؛ رویکرد استنتاج با انتقادهایی جدی هم مواجه شده است اما همچنان، یکی از رویکردهای مهم در فلسفه تعلیم و تربیت است. فلسفه در تعلیم و تربیت به این معناست که اگر فلسفه در معنا، همان فلسفه‌ورزی است (چنان‌که در بالا گفته شد)، بنابراین، فلسفه در تعلیم و تربیت هم می‌تواند فلسفه‌ورزی در تعلیم و تربیت باشد؛ برای نمونه، هریک از مواضع سه‌گانه‌ای که بالاتر درخصوص تربیت گفته شد، می‌توانند مورد فلسفیدن و ژرف‌اندیشی قرارگیرد. فلسفه برای تعلیم و تربیت، از در انداختن طرحی ویژه برای عمل و سیاست تربیتی، تا تحلیل فلسفی مسائل تربیتی، شامل می‌شود. فلسفه تعلیم و تربیت، تجزیه تعلیم و تربیت به مهم‌ترین ابعاد آن، شامل اهداف، محتوا و روش‌های تربیتی است که شالوده‌ای برای تدوین نظریه تربیتی به حساب آید؛ در این تربیت، برای تعلیم و تربیت بررسی می‌شود و هدف از این عمل، یکی بررسی سیر تحول در کمیت و کیفیت عناصر تربیتی در طول تاریخ است که در حوزه تاریخ تعلیم و تربیت انجام می‌گیرد و دیگر، تدوین و تبیین ابعاد تربیتی است که به‌عهد فلسفه تعلیم و تربیت است.

با توجه به مراتب بالا، کتاب *فلسفه تربیتی فارابی*، در سه بخش و در چهار فصل به شرح زیر تألیف شده است:

عنوان بخش اول کتاب، «اندیشه فلسفی فارابی» است که شامل پنج فصل است؛ این شرح است: فصل اول، «کلیات زندگی فارابی» نام‌گذاری شده است؛ در این فصل، زندگی‌نامه، آثار، استادان و شاگردان معلم ثانی معرفی شده‌اند. فصل دوم، «هستی‌شناسی فارابی» نام گرفته است؛ در این فصل، دو موضوع بسیار مهم وجود و مراتب هستی و نظریه فیض از دیدگاه فارابی بررسی شده‌اند. فصل

¹ Philosophy and education

² Philosophy in education

³ Philosophy for education

⁴ Philosophy of education

سوم، «معرفت‌شناسی فارابی» نام‌گرفته‌است؛ در این فصل، مفاهیم، حدود و معیارهای معرفت و انواع معرفت از دیدگاه فارابی بررسی شده‌اند. فصل چهارم، «روش‌شناسی فارابی» نام‌گذاری شده‌است؛ در این فصل، ابتدا ویژگی‌های عمده روش‌شناسی فارابی تبیین شده و آنگاه، انواع روش‌های کسب معرفت از دیدگاه وی معرفی شده‌اند. فصل پنجم، «ارزش‌شناسی فارابی» نام‌گرفته‌است؛ این فصل به معرفی نظریه اخلاق و زیبایی‌شناسی فارابی پرداخته‌است.

عنوان بخش دوم کتاب، «اندیشه تربیتی فارابی» است که شامل پنج فصل به این شرح است: فصل ششم، «بنای تعلیم و تربیت فارابی» است؛ این مبانی، شامل مبانی اعتقادی، مبانی اجتماعی و مبانی اخلاقی از دیدگاه فارابی است. فصل هفتم، «اصول تعلیم و تربیت فارابی» نام‌دارد؛ این اصول شامل اصل ولایت‌مداری، اصل هدایت‌گری، اصل تعلیم و تربیت همگانی، اصل محبت، اصل کمال‌طلبی، اصل تفاوت‌های فردی، اصل ترکیب نظر و عمل، اصل عادت و اصل تدریج از دیدگاه فارابی است. فصل هشتم، «اهداف تعلیم و تربیت فارابی» نام‌گرفته‌است؛ این اهداف در دو بخش: هدف غایی و اهداف واسطی تعلیم و تربیت فارابی، تنظیم و معرفی شده‌اند. فصل نهم به معرفی «برنامه درسی فارابی» پرداخته‌است؛ در این فصل، تقسیم‌بندی علوم از منظر فارابی، مدنظر قرار گرفته و بر اساس آن، نظام برنامه درسی معلم ثانی، تدوین و معرفی شده‌است. فصل دهم، به معرفی «روش‌های تعلیم و تربیت فارابی» اختصاص دارد؛ این روش‌ها در دو بخش اصلی و فرعی، تنظیم و معرفی شده‌اند.

عنوان بخش سوم کتاب، «بررسی و نقد اندیشه تربیتی فارابی» است که دو فصل را به این شرح دربرمی‌گیرد: فصل یازدهم به «بررسی و نقد اندیشه تربیتی فارابی» می‌پردازد؛ در این فصل، مهم‌ترین زمینه‌های بدیع تربیتی در اندیشه فارابی ارائه شده‌اند. فصل دوازدهم به «نقد اندیشه تربیتی فارابی» اختصاص یافته‌است؛ در این فصل، مهم‌ترین محدودیت‌ها (کاستی‌ها)ی اندیشه تربیتی فارابی معرفی شده‌اند.

در ابتدای هر فصل، «اهداف فصل» در دو بخش هدف کلی و اهداف جزئی آمده‌است؛ همچنین، در پایان هر فصل، قسمتی با عنوان «برای تحقیق بیشتر» گذاشته شده که در آن، موضوع‌های تحقیقی مرتبط با فارابی، در قالب طرح‌های تحقیقاتی تعریف شده‌اند.

روش‌های پژوهش مورد استفاده در تألیف این کتاب با الهام از روش‌شناسی تکثرگرایانه فارابی انتخاب شده‌اند؛ بر این اساس، در تألیف کتاب حاضر از روش‌های تحقیق توصیفی، استنتاجی و

تحلیل مفهومی استفاده شده است. در بخش اول کتاب که معرفی اندیشه فلسفی فارابی است، پس از زندگی نامه، هستی شناسی، معرفت شناسی، روش شناسی و ارزش شناسی معلم ثانی توصیف شده اند. در بخش دوم کتاب که معرفی اندیشه تربیتی فارابی است، ابعاد مختلف تعلیم و تربیت ایشان از متن اندیشه فلسفی وی استنتاج شده اند. با توجه به انتقادهای وارد بر روش استنتاج در فلسفه تعلیم و تربیت، در کنار این روش از روش تحلیل مفاهیم نیز استفاده شده است؛ برای نمونه، یکی از مفاهیم کلیدی در فلسفه فارابی، مفهوم «سعادت» است که در کتاب حاضر، تعاریف، کاربردها و مفاهیم نزدیک و دور آن، به طور گسترده مورد تحلیل و استفاده قرار گرفته اند.

کتاب حاضر به عنوان یک منبع تحقیقی برای دروسی مانند «مربیان بزرگ، تعلیم و تربیت اسلامی، مکاتب فلسفی و آراء تربیتی و تاریخ اندیشه های تربیتی» در دوره کارشناسی ارشد رشته تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت و دوره دکتری فلسفه تعلیم و تربیت تألیف شده است؛ همچنین محتوای این کتاب به گونه ای تنظیم شده است که بتواند مورد استفاده دانشجویان رشته های مختلف علوم تربیتی، فلسفه و الهیات قرار گیرد. نویسنده، مطالعه این کتاب را به مدیران، برنامه ریزان، محققان، معلمان و تمامی دست اندرکاران نظام آموزشی توصیه می کند.

اشاره به این نکته ضروری است که در این اثر از اندیشه تربیتی فارابی، تألیف هایی اندک در کشور صورت گرفته و تألیف این گونه کتاب ها را بایستی تلاش هایی آغازین در این عرصه دانست؛ بنابراین از صاحب نظران، دانشجویان و تمامی عزیزان که مطالب کتاب را مطالعه می فرمایند، تقاضای شود نقطه نظرهای ارزشمند خویش را از طریق آدرس الکترونیکی mirzamohammadi@shahed.ac.ir به اطلاع نویسنده برسانند تا در چاپ های بعدی کتاب، مورد استفاده قرار گیرند. فرصت را مغتنم شمرده و از همکاران محترم چاپ و نشر دانشگاه شاهد سپاسگزاری می نمایم.

توفیق از اوست

دکتر محمدحسن میرزامحمدی

تهران - پاییز ۱۳۹۳